

RAPPORT

Movium Partnerskap

Foto: Maria Westerdahl

Patrik Olsson, Maria Westerdahl
STADSLANDSKAPETS TALLAR - Förstudie

Rapportfakta

I projektet har följande partners deltagit: Petra Lindvall, Haninge kommun, Viveca Jansson, Åsa Örnevik samt Lotta Karlsson, Stockholm Stad/Skarpnäcks stadsdelsförvaltning, Rut Lindeberg och Erik Håff, Järfälla kommun, Fredrik Schönfeldt, WSP samt Per Stjernberg, Stockholms kyrkogårdsförvaltning.

Projektnummer från Movium Partnerskap 269 23

Stad & Land nr 201
Utgivningsår 2024

Stad & Land är en bokserie som ges ut av SLU Tankesmedjan Movium, som arbetar med stadsutvecklingsfrågor och vänder sig till dem som planerar, projekterar, anlägger, förvaltar och forskar om urbana landskap.

ISBN: 978-91-8046-646-2

DOI: <https://doi.org/10.54612/a.75etn1kknt>

TANKESMEDJAN
MOVIUM

Detta projekt är genomfört inom ramen för Movium Partnerskap

Movium Partnerskap erbjuder möjligheter för samarbete och erfarenhetsutbyte. Med Movium Partnerskap ökar organisationen personalens kompetens, medverkar till branschens utveckling, får kontaktytor med SLU, Movium och branschen och har möjlighet att delta i forskningsprojekt och gemensamma aktiviteter.

Kontaktpersonen och anslutna användare får alla Moviums prenumerationstjänster, rabatt på Moviums kurser, seminarier och konferenser. De erbjuds också tillfällen för erfarenhetsutbyte och breddar sitt kontaktnät genom att delta vid nätverksträffar.

Partnerskapets forskningsprojekt har som mål att utveckla kunskap som är relevant för både universitet och bransch. Ansökan sker via Moviums hemsida två gånger per år och görs av en forskare knuten till LTV-fakulteten vid SLU och minst en partner. Exempel på aktiviteter är kunskapssammanställningar, seminarier, workshops och konferenser.

Harald Klein

Movium Partnerskap

Innehållsförteckning

Bakgrund

Genomförd förstudie

Sammanställning av workshop I

Exkursioner och möten med förstudiens partners

Workshop II, inkl. sammanställning

Bakgrund

Under 2021 genomförde landskapsarkitekt Maria Westerdahl en fallstudie kring tallar i Stockholms förorter. Ämnet stadslandskapets tallar är även beskrivet i bland annat följande artiklar: Bulletin för trädgårdshistorisk forskning (Westerdahl, 2021), Lustgården (Westerdahl, 2022), Stad (Lenninger, 2023) och PLAN (Westerdahl och Olsson, 2023).

Texten nedan är framför allt hämtad ur artiklar från 2021 och 2022.

På urbergshöjder, moränkullar och rullstensåsar växer än idag tallar som härrör från utmarker inom det agrara landskap som genom århundraden, kanske årtusenden, utvecklats inom områden som idag utgör tätorter eller förorter till städer. Detta exempelvis i Stockholm och dess kranskommuner men också städer såsom Linköping och Uppsala.

Dessa tallpräglade bebyggelsemiljöer växte fram under 1900-talets första fem-sex decennier inom forna ägor till lantegendomar och gårdar. Tallarna finns här kvar inom bebyggelsen i mindre naturmarkspartier och mellan husen, liksom på skogskyrkogårdar.

Tallarna karaktäriserar dessa miljöers stads- och landskapsbild genom att bilda en tydlig siluett på höjder sedd från avstånd, liksom genom dess rika förekomst i bebyggelsen. Detta gäller framför allt områden med modernismens flerfamiljsbebyggelse från 1930 till tidigt 1960-tal, där också inslaget av berghällar ofta är karaktäristiskt. I dessa attraktiva bebyggelsemiljöer utgör tallen den arkitektoniska ryggraden. Men tallarna och området gröna karaktär hotas nu av omfattande förtätningar och brist på förnyring.

När städerna växte med flerbostadsområden under 1930-talet och framåt så bebyggdes ofta de forna utmarkerna inom magra, barrskogsbevuxna höjdparter, vilka hade nyttjats som betad utmark under kanske 1000 år. Dessa tallar vittnar därför, tillsammans med inslag av äldre ekar och enstaka bevarade torp och gårdar, om det äldre kulturlandskap som tidigare fanns här. Jämfört med andra träd konkurrerar tallen väl just på torra och magra marker.

Tallen uppmärksammades i början av 1900-talet genom anläggandet av skogskyrkogårdar, såsom i världsarvet Skogskyrkogården i Stockholm, som anlades i en stor befintlig tallskog. Vid modernismens intåg sågs naturmarken ha hälsobringande egenskaper, varför den värnades när nya bostadsområden planerades. Tallar och bevarade berghällar bildar här idag en utpräglad arkitektonisk helhet tillsammans med bebyggelsen. Men tallarna betydelse som förortens gröna stomme är idag inte allmänt känd.

Tallen är ett ovanligt robust, och resilient träd som klarar skador och påfrestningar. Förortens tallar har också ofta ovanligt hög ålder, vilket sällsynta insekts- och svamparter ofta vittnar om. Kunskapen om äldre tallars betydelse för den biologiska mångfalden är väl spridd. Den vintergröna tallen förmedlar även skönhetsupplevelser året om, och naturpartier och parkstråk bidrar med rekreativsvärden. Tallmiljöerna utgör också robusta lekmiljöer samt förmedlar naturkänsla som sänker stressnivåer. I och med allt oftare förekommande extremväder, så ökar trädens betydelse som klimatreglerare i städerna eftersom de sänker exempelvis temperaturen och minskar vattenflöden.

Förortstallarna representerar också kulturhistoriska värden, men dessa är sällan uppmärksammade i kunskapsunderlag. I allmänhet värnas endast enstaka tallar med höga naturvärden i planprocesser för förtätningarna liksom vid bygglovgivning. Andra stora problem är att det nästan inte sker någon självföryngring av tall inom naturmarkspartier, att tallar sällan planteras liksom att befintlig skötsel ofta missgynnar tallen.

Jämfört med ekar, som generellt sett värnas i fysisk planering och skötsel, är tallarna ofta styvmoderligt behandlade och ses ofta som en självklarhet genom deras relativt stora antal. Men förortens tallar minskar successivt och obemärkt i snabb takt, p.g.a. omfattande förtätningar, bristen på föryngring och trädfällningar. Många städers och kommuners karaktärsträd, tallen, riskerar därför på sikt att försvinna i hög grad, liksom värden som här är knutna till tallen.

*Naturmarksparti med äldre tallar och yngre lövträd vid Nämndemansbacken, Skarpnäck.
Foto: Maria Westerdahl*

Utdrag ur ekonomisk karta 1951. Skarpnäcks egnahemsbebyggelse från 1920-talet syns på forna inägomark till vänster i bilden. I skogsmarken med barrträd, inom forna utmark, syns planerad bebyggelse och vägar inom blivande Bagarmossen i sydöstra Stockholm. Källa: Lantmäteriet.

Flygfoto från 1949 över Hökarängen i södra Stockholm. Tallar och granar bevarades i möjligaste mån när vägar och hus byggdes. Fotokälla: Roland Svensson (2005). Stockholm före miljonprogrammet. Stockholm: Trafik-Nostalgiska förlaget.

*Tallen har unika egenskaper som gör att den är konkurrenskraftig på magra, torra marker såsom hällmarker. Den är ett mycket robust träd som tål torka, slitage och skador.
Foto: Maria Westerdahl*

Genomförd förstudie

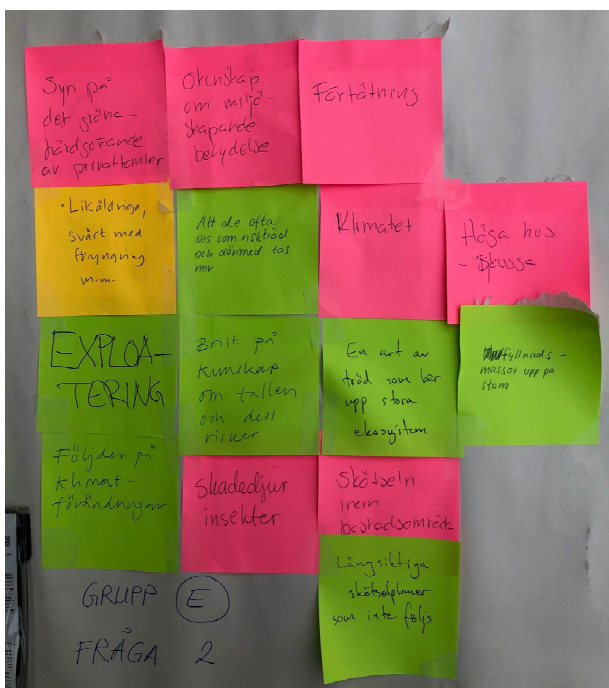
Den 21 februari 2023 genomförde SLU genom Patrik Olsson och Maria Westerdahl en workshop om Stadslandskapets tallar finansierad av Movium. Workshopen var välbesökt och väckte engagemang för deltagande i en förstudie i ämnet.

Movium Partnerskap beviljande våren 2023 ansökan för en förstudie om Stadslandskapets tallar med följande deltagande partners: Haninge kommun (Petra Lindvall), Järfälla kommun (Rut Lindberg och Erik Håff), Skarpnäcks stadsdelsförvaltning (Lotta Karlsson och Åsa Örnevik), Stockholms kyrkogårdsförvaltning (Per Stjernberg) och WSP (Fredrik Schönfeldt). Vidare har Stockholms miljöförvaltning (Viveca Jansson) medverkat i aktiviteterna.

Inom ramen för förstudien hösten 2023 och vintern 2024 har framför allt följande aktiviteter genomförts:

- sammanställning av Workshop I,
- exkursioner och möten tillsammans med förstudiens partners,
- Workshop II, inkl. sammanställning,
- försök att skapa intresse för medverkan i en kommande ansökan för en treårig huvudstudie inklusive diskussioner om innehåll och avgränsningar.

Vi skrev även debattartikeln ”Dags att agera för stadslandskapets tallar!” i tidskriften PLAN, nr 4 2023

Redovisning av svar på fråga 2, Vad ser ni som de största hoten mot dessa tallar? från en grupp under Workshop I. Foto: Maria Westerdahl

Sammanställning av Workshop I

Workshopen den 21 februari 2023 ägde rum på Stockholms stadsmuseum. Efter inledande presentation om ämnet stadslandskapets tallar och information om Movium, så delades de 47 deltagarna upp i olika grupper. Grupper diskuterade och skrev svar på tre ställda frågor på post-it lappar, som sedan redovisades. Härutöver undersöktes intresset för medverkan i framtida forskningsprojekt. Deltagarna kom framför allt från olika kommuner men också från allmännyttan, universitet, myndigheter, konsulter och intresseorganisationer. Många av deltagarna hade ”grön” bakgrund såsom landskapsarkitekter, skötselansvariga, ekologer.

Efteråt organiserade vi post-it lapparna under de tre frågorna i olika kategorier/aspekter. Resultatet av workshopen var ganska tydlig, där följande kategorier/aspekter fick flest ”lappar”:

1. *Vilka är de största värdena som stadslandskapets tallar representerar?*
 - Arkitektoniska, upplevelse (18 p), ekologiska (7 p), kulturhistoriska (7 p)
2. *Vad ser ni som de största hoten mot dessa tallar?*
 - Förtätning inkl. fysisk planering (23 p), brister i skötsel/förnygring (11 p), attityder hos allmänheten (8 p)
3. *Vilka skulle vara de viktigaste frågorna att studera i ett forskningsprojekt?*
 - Hur skydda tallarna, juridiskt skydd i planprocesser mm? (13 p), hur sköta och förnygra tallarna? (12 p), analysera värden, utveckla kunskap (10 p)

Sammanfattningsvis uppfattades upplevelsevärden och arkitektoniska värden som de absolut viktigaste värdena av deltagarna. Dessa värden har svagt skydd i exempelvis planprocesser, vilket är extra besvärligt eftersom just förtätning inkl. fysisk planering sågs som det absolut största hotet mot stadslandskapets tallar.

Beträffande vilka frågor som sågs som viktigast att studera i ett forskningsprojekt så var det ganska jämnt mellan hur skydda tallarna i planprocesser, hur sköta och förnygra tallarna och analysera värden/utveckla kunskap.

Exkursioner och möten med förstudiens partners

Inom ramen för förstudien genomfördes två olika exkursioner tillsammans med partners. Den ena exkursionen ägde rum i Haninge kommun resp. på Skogskyrkogården i Enskede och miljöer i Skarpnäcks stadsdel inom Stockholms kommun. I denna exkursion deltog 19 personer under hela eller delar av dagen. I Haninge besöktes Eskilsparken, parken Moränpasset och Åbyparken. I Skarpnäcks stadsdel besöktes området kring Nämndemansbacken, som varit föremål för fallstudie av Maria Westerdahl, liksom skogsmiljöer i Bagarmossenskogen. På Skogskyrkogården besöktes ett naturmarksparti.

Den andra exkursionen ägde rum i Järfälla kommun, med sju deltagare. Här besöktes den bostadsnära skogen och bostadsområdet Hammaren liksom området Tallbohov med stadsdelspark.

Inom förstudien har också fem zoom-möten ägt rum där olika frågeställningar och erfarenheter om Stadslandskapets tallar diskuterats utifrån partnernas skiftande perspektiv. Vidare har möjligheter till medverkan i ansökan för en treårig huvudstudie diskuterats.

Reflektioner kring diskussion under exkursioner och möten:

- Parkmark – allmänplats mark har studerats och diskuterats, vilket är naturligt med hänsyn till aktuella partners. Kvartersmark/allmännyttan/stora fastighetsägare var inte representerade som partner, varför detta perspektiv saknades vilket kan ses som en brist.

- Mycket skötsel-/föryngringsaspekter har diskuterats men också om hur kommuner värderar tallarna. Samtliga partners fann att beskrivning av tallars olika värden saknades, utöver tallars ekologiska värden. Som exempel nämnde Järfälla kommun att det i den nya arkitekturguiden saknades beskrivning av tallarnas betydelse i tallpräglade byggnadsmiljöer. Vidare delades uppfattningen att man ofta inte ”ser” stadsbebyggelsens tallar utan tar dem som för givet, trots deras stora betydelse utifrån många perspektiv.

Under bland annat exkursionerna i Haninge kommun och Skarpnäcks stadsdel diskuterades bristen på självföryngring av tall inom naturmarkspartier och dess orsaker, liksom bristen på föryngring av tallar inom gräsytor. Vidare utväxlades idéer kring hur skötsel och föryngring kan utföras för att gynna tallens långsiktiga utveckling och förekomst inom parkmarken. Järfälla kommun upplevde mindre tall-föryngringsproblem jämfört med övriga partners, kanske på grund av mindre slitage/nyttjande av parkmarken. I socio-ekonomiskt svagare område med stor förekomst av människor med utländsk etnisk härkomst ses naturen ibland som lite skrämmande, hade Järfälla kommun erfarit.

På Skogskyrkogården i Enskede har föryngring av tallbestånden pågått under många år, och erfarenheter därifrån berikade samtalen.

- Vi lärde oss jättemycket av varandra, speciellt under exkursioner i fält, men också under diskussioner på möten.

Eskilsparken, Haninge kommun. Högt slitage av bland annat disc-golf spelare medför att tallen har mycket svårt att förnygra sig. Foto: Maria Westerdahl

Parken Moränpasset i Jordbro. Foto: Maria Westerdahl

*Naturmarksparti på Skogskyrkogården i Enschede som lämnas för fri utveckling.
Foto: Maria Westerdahl*

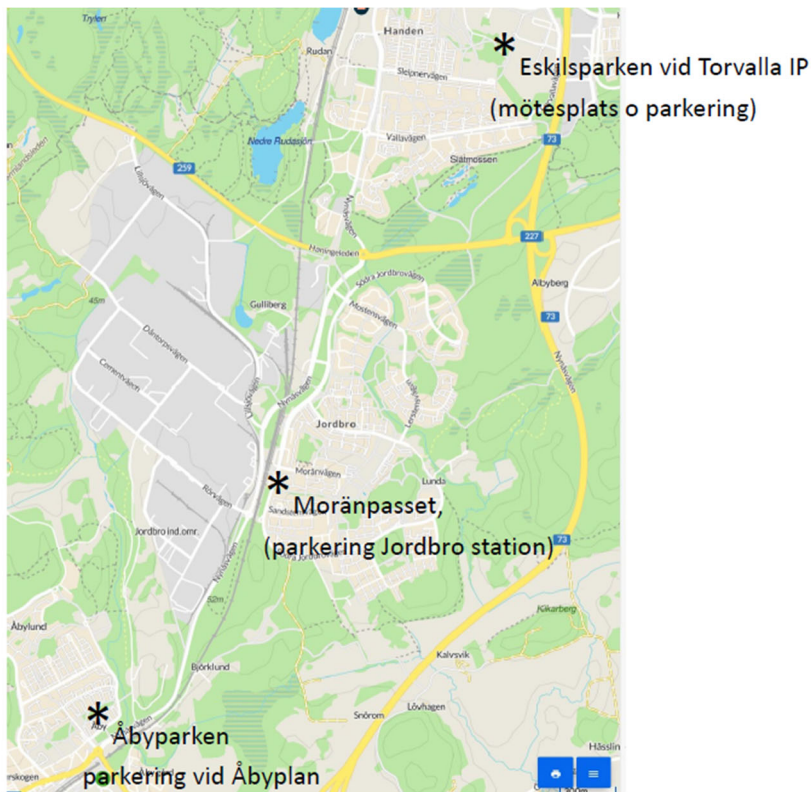
Nämndemansbacken, Skarpnäck: Foto: Maria Westerdahl

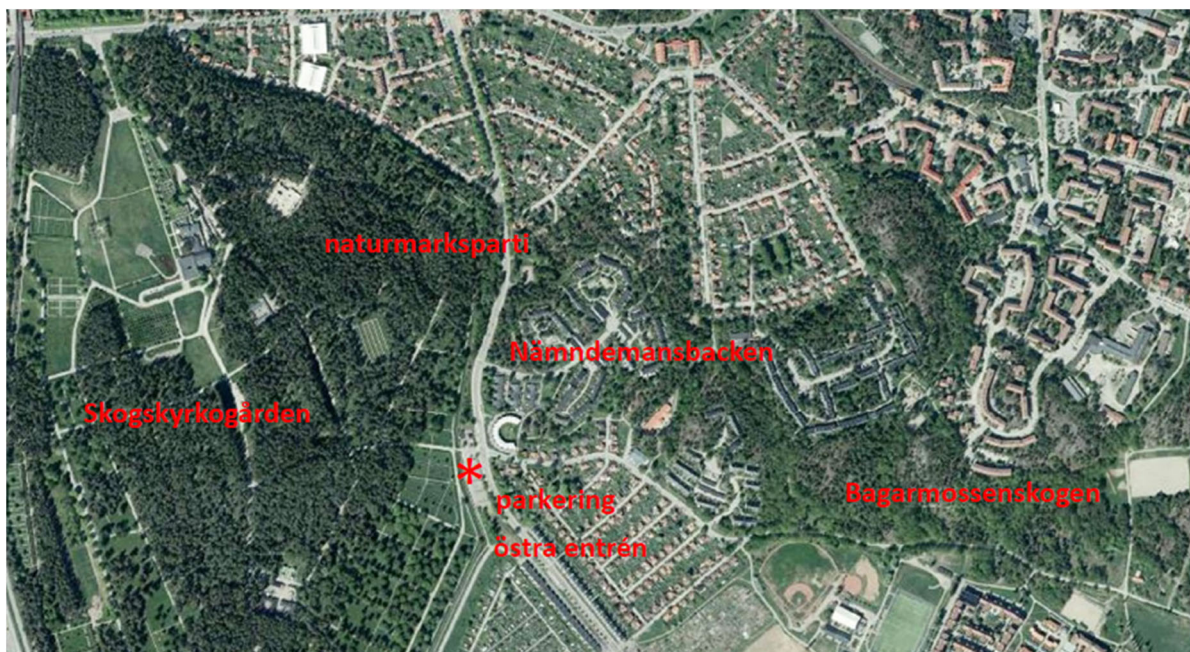
Tallbohov i Järfälla kommun. Foto: Maria Westerdahl

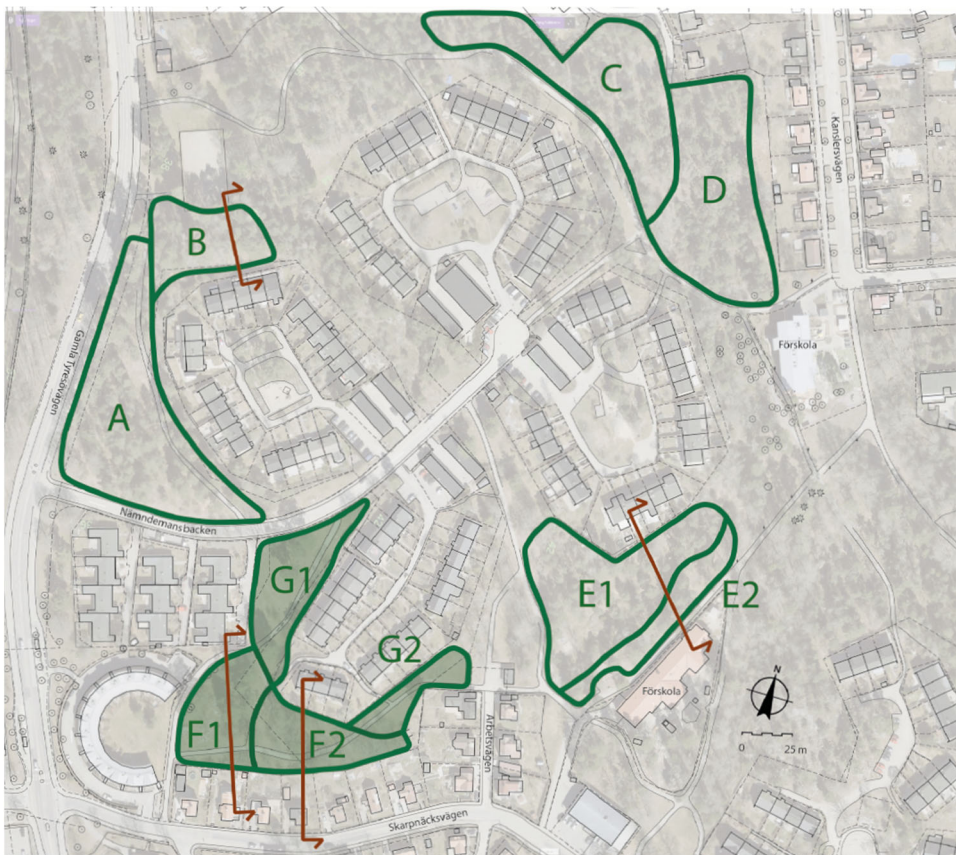
Hamnaren, Järfälla kommun. Foto: Maria Westerdahl.

Miljöer som besöktes i Haninge kommun: Eskilsparken i Handen, parken Moränpasset i Jordbro och Åbyparken i Västerhaninge.

Ortofoto med besökta miljöer i sydöstra Stockholms kommun: Skogskyrkogården (naturmarksparti) samt Nämndemansbacken och Bagarmossenskogen inom Skarpnåcks stadsdel.

Karta inventeringsområden Nämndemansbacken i Fallstudie, 2021.
Illustration: Maria Westerdahl

Figur. Karta över södra Jakobsberg i Järfälla kommun. Områdena Hammaren (t.v.) respektive Tallbohov (t.h.) är markerade med ringar.
Illustration: Järfälla kommun.

Workshop II, inkl. sammanställning

Workshop II genomfördes 1 december 2023 över zoom och hade 40 olika deltagare från framför allt olika kommuner men också från allmännyttan, universitet och myndigheter. Inledningsvis redovisades resultatet av Workshop I, vidare berättade Ulrika Åkerlund, Boverket, om grönstruktur mm utifrån ett nationellt perspektiv.

Därefter presenterades ett översiktligt förslag till projektupplägg för en flerårig huvudstudie, med korta beskrivningar under rubrikerna projektets syfte, mål respektive metod. Vi bad om respons på förslaget, vilket skedde i gruppdiskussioner som sedan sammanfattades av respektive grupp.

Resultatet av Workshop II var inte lika lätt att sammanställa och kategorisera som Workshop I. Detta eftersom frågorna var mer komplexa och gruppernas svar innehöll mer av resonemang.

Det var dock några aspekter som återkom bland svaren och de var:

- Avgränsa frågeställningen/syfte/metod.
- Värden bör prioriteras, men hot/förvaltning/skötsel också belysas (insikt om värden = ökar också motivation till förvaltning mm)
- Fallstudierna är centrala och inhämtning av kunskap från partners, utöver generell kunskapsinhämtning. Förmedla kunskap till varandra. Fallstudierna kan både vara djupdykning och erfarenhetsutbyte som fysiska fallstudier.
- Symbiocity är en kreativ metod.
- Ekens resa till att bli ett allmänt högt respekterat träd – kan lärdomar dras från den?
- Intressant synpunkt: Helheten och gestaltungsfrågan är mkt intressant – biologiska kulturarvet.